

O JEZIKU I OKO NJEGA

Nekoliko uvodnih riječi

Jezič je znanstveno-stručni časopis pa se to odražava i u njegovim člancima, ima ih od strogo znanstvenih do stručno-popularnih, a ne izbjegavamo ni jednostavnije, lakše pisane članke, pa ni pomalo humoristički intonirane. Jezič okuplja i nastoji okupiti što širi krug čitatelja, a oni opet traže što više praktičnih i popularno pisanih članaka, a s druge strane neke se istine pravo shvaćaju tek kad ih vidimo u malo povećanu, karikiranu obliku pa ovim naslovom počinjem nov pokušaj da se neke pojave opisuju na jednostavniji, vedriji način, u nadi da u ovom pokušaju neću ostati sam.

Ima nekih jezičnih pojava pokraj kojih prolazimo mirno, a trebali bismo se uzbuđiti ili bar zamisliti, a i kad se uzbuđimo, učini nam se problem sitan pa pustimo da se uzbuđenje smiri u nama bez posljedica pa mirno idemo dalje puštajući da jezične vode teku kuda i kamo već teku. A zadatak nam je usmjeravati ih da teku svrhovitu cilju, i cilj nam je jasan: lako, jednostavno, a pouzdano sporazumijevanje.

Mladost Petra

Televiziju ne gledam redovito, ali redovito gledam televizijski program da vidim što bi me moglo zanimati i zapazih naslov *Mladost Petra*, serijska emisija. Zanimalo me što bi to moglo biti jer ne samo da mi naslov nije govorio ništa, nego mi je pomalo bio i zagonetan. Pomišljao sam da je *Petra* imenica ž. r. u nominativu, da je apozicija imenici mladost, da joj je naglasak *Pétra*, gen. *Pétrê*. Da saznam, htio sam pogledati koju emisiju, ali mi promakla cijela serija. I ponavljala se, ali po naslovu i vremenu u koje se davala zaključio

sam da je to neka dječja emisija pa što da je gledam. A zagonetka je ostala dok u jednom broju časopisa Studio nije novinar Virgil Kurbel napisao o njoj članak. Saznam: to je serija o mladosti Petra Velikoga, ruskoga cara.

Začudih se: zar se posvojni genitiv od jedne riječi tako proširio da nitko od novinara beogradske televizije, ona je davala seriju, nije primijetio da je to rusizam, da je prevoditelj *Molodost' Petra* jednostavno preokrenuo u *Mladost Petra*, a trebao je u *Petrova mladost* (ili u *Mladost Petra Velikoga*). Ali kad sašeptrljije oni gore, kako da ih nitko od gledatelja nije upozorio da je naslov pogrešan? Nemoguće je da to nitko nije zapazio, ali zar smo toliko ravnodušni kakvim nam jezikom televizija govori? Ili, ako nismo, zar imamo toliko strahopoštovanja prema TV da joj se nitko ne usudi napisati nekoliko riječi upozorenja. Zaključujem to po naslovu koji je ostao do kraja.

I kako to da Virgilu Kurbelu, inače odličnom publicistu, nije zadrhtalo pero kad je više puta napisao *Mladost Petra*? Zar je mislio da je taj naslov tako svet da ga ne smije preokrenuti u normalan lik? Zar je i Studijev lektor spavao?

A pravilo je sasvim jednostavno: ako u istom značenju može i posvojni genitiv i posvojni pridjev, onda se upotrebljava posvojni pridjev.

Treba samo malo provjeravati, a ne preuzimati od onoga koji ne zna ili ne pazi.

I lingvisti pitaju: zašto depozit?

Otkada je depozit uveden za prijelaz preko granice, ta je riječ u javnim glasilima postala jedna od najčešćih pa iako ja ne kanim prelaziti granicu, opet pitam:

zašto *depozit*? Ne mislim ni na ekonomsku ni na političku stranu toga problema, nego na jezičnu, kulturnu. Jer to se hrvatski jednostavno kaže *polog*. Ta nije depozit ime pojmu, nego opća imenica za koju i novosadski pravopis kaže: „Takve riječi treba upotrebljavati samo onda kada za pojmove koji se njima označavaju nemamo dobrih riječi u svome jeziku.” (§ 153.)

No što možemo kad neki, ovdje gotovo svi, depozit upotrebljavaju bez razmišljanja. A kad se ne misli, onda se depozit upotrebljava kojekako, pa i ovako: „Kredit sa kamatom 18% uz polog depozita”, a dovoljno je samo *uz polog*.

I ne samo to. Depozit se ne upotrebljava samo za polog, koji se obvezatno polaže pa je neko vrijeme vezan, nego i za ono što šteditelji ulažu, ulog. Neki ne paze na tu razliku pa pišu: „Posljednje povećanje kamata na depozite i na kredite...”, a misle na uloge (štedne).

A kad depozit širi svoje značenje, onda znači i odlagalište. „TIHI OCEAN ZAGADEN ATOMIMA • Vjeruje se da je do zagađenosti vode atomskim zračenjem došlo zbog eksplozija koje u Polineziji izvodi Francuska, ili zbog zračenja iz tajnih depozita atomskog otpada nuklearnih centrala.” (Vjesnik, 6. 1. 83. 12.)

Eto kamo ode depozit kad se na njega ne pazi! Ipak, sve su to njegova legalna značenja zabilježena u Klaićevu Rječniku stranih riječi i ja ne prigovaram značenjima nego se čudim što se nitko od novinara nije sjetio upotrijebiti polog.

Tek što to rekoh, sjetih se da je nedavno jedan novinar Vjesnikove kuće napisao polog, ali čini se da to nitko nije zapazio jer jedna lasta ne čini proljeće. I sad kad bih trebao pohvaliti toga novinara poimence, sad se kolebam. Srodna mi je to duša po peru pa bi rekli da je ta pohvala s računom. Novinar na kojega mislim već će znati i neće mu biti krivo što je ostao nespome-

nut, pogotovu kad zna da je preko njega neimenovanoga pohvaljen svaki novinar koji upotrebljava ili upotrijebi mjesto depozit – *polog*, *ulog*, *odlagalište*, *skladište*, već prema tome što nam želi reći.

Tzv. play off gubi bitku

Ne bavim se košarkom ni kao navijač, ali opet želim znati rezultate i poredak, no kada želim prodrijeti do te tajne, često mi se ispriječi nekakav zagonetni *play off*. Na televiziji sam čuo i *plějof*, *plějofa*, ali razumio nisam. Posegnem za Klaićevim Rječnikom stranih riječi, ali u njemu ima i *play*, i *play-back*, i *playboy* i *playmaker*, ali *play offa* nema. I što sad? Posegnem za Filipovićevim Englesko-hrvatskim rječnikom (iz 1955., novijega nemam pri ruci) i nadem da *play off* znači *glumiti*, *pretvarati se*, *izigravati*; *izigrati*, *prevariti (koga)*, *podrugivati se (komu)*.

I sad kad saznadoh na čemu smo – nadam se da se s *play offom* ne podruguju samo meni – htjedoh sportskim novinarima napisati da prestanu s tim plejfovima izigravati, glumiti Engleze, napisati ozbiljno. No napišem li ozbiljno, neće me shvatiti ozbiljno, mislit će: evo jednoga purističkoga zaoštrenjaka. A nisam to. Umjerenjak sam, želim samo da se ide normalnim putem jezične kulture, da se bar poštuje pravilo o tuđicama koje sam već naveo. Zato sam morao razmišljati kako da vide svoj postupak u pravom svjetlu. I napisao sam Vjesnikovim sportskim novinarima.

– Stoj! Zašto samo Vjesnikovim? Ta i sami ste rekli da ste na TV čuli plějof, plějofa.

– Jesam, ali radio i TV u velikoj su prednosti pred novinama. Već su stari Latini, koji nisu imali ni novina ni radija ni televizije, rekli: *verba volant, scripta manent*, što će naški reći: *riječi lete, napi-*

sano ostaje, a to prevedeno u praktične postupke znači: ono što kaže radio i televizija to odleti pa kako da uhvatiš i dokažeš, a ono što novine napišu, to ostaje. I tako napisah s dokazima u ruci:

Zagreb, 9. ožujka 1982.

Cijenjeno uredništvo!

Kad bi Svemirac poliglot čitao vaše novine pa sudio samo po jeziku, zaključio bi da Vjesnik ne pripada nesvrstanoj zemlji, već engleskoj koloniji. Možda bi bio i precizniji pa zaključio da ste samo duhom u engleskom ropstvu, ali to ne bi za vas bilo ništa povoljnije. Evo samo jedan podatak na temelju kojega bi to zaključio čitajući vašu rubriku.

I kao dokaz poslao im nekoliko izrezaka iz sportske rubrike s play off-om, većinom u naslovima.

Shvatiše i poslušашe me. Počeše play off zamjenjivati *doigravanjem, razigravanjem, završnicom*, kako li već sve ne, nisam zapisivao. Dakle može se to reći hrvatski kad se hoće.

Ni ove, 1983. godine nisu novinari za boravili *doigravanje*. Nalazimo ga u naslovu: *Počelo doigravanje* (Vj. 12. 3.), u nadnaslovu: *Doigravanje košarkaša za naslov prvaka Jugoslavije* (Vj. 13. i 14. 3.), *U subotu i nedjelju igraju se prve četvrtfinalne utakmice doigravanja za naslov prvaka Jugoslavije u košarci* (Več. list. 12. 3.), širi se ono i dalje: *I odbojkaši za doigravanje* (Vj. 13.3.), ali nije za boravljen ni *play off*:

U vrlo dobroj utakmici zagrebački „cibosi” odličnom igrom svladali „Crvenu zvezdu” (vrlo dobru posebno u prvom dijelu), i tako stekli izgleda da budu treći na tablici u očekivanju tzv. play offa (Vj. 21.2.).

...znači da neće moći igrati protiv „Crvene zvezde” u Beogradu u prvom ko-

lu završnice, takozvanog „play off” (Vj.).

Ovoga vikenda posebnu pažnju privlače prve utakmice prvoga kola doigravanja košarkaša (play off). (Vj. 12.3.)

Jest, jednom je malo degradiran plemenitom titulom *tzv.*, drugi put i navodnicima s prednošću riječi *završnica*, treći put je čak stavljen i u zatvor, ali unatoč tomu što mu tlo izmiče ispod nogu on opet diže glavu u nadi da će preživjeti sve te nevolje jer se ipak upotrebljava i kao normalna riječ iako je odjevena tako egzotično:

CRVENO-BIJELI SE BRUSE ZA PLAY OFF (Vj. 27. 2.)

PLAY OFF 83 (naslov skice prvenstva, Vj. 28. 2. i 13. 3.)

KVALIFIKACIJE ZA KOŠARKAŠKI PLAY OFF, nadnaslov u Vj. 5. 3., a u članku:

Kad su lani košarkaši „Jugoplastike” u prvim kvalifikacijama za play off uspjeli pronaći...

Play off, 1. kolo (Vj. 12. 3.)

Članak je bio napisan prije nego je prvenstvo završilo. Sad valja priznati: što je prvenstvo više išlo kraju, to je play-offa bilo sve manje, a na kraju je gotovo posve iščezao, bar u novinama u kojima sam to promatrao, u Vjesniku i Večernjem listu. Dakle, lijep napredak. Prethodna bi rečenica bila bez *gotovo* da pri samom kraju prvenstva Vjesnikov novinar Z. Abramović nije plejof-oca obogatio dugom množinom: *neka doigravanja i „plejofove”* i sinom pridjevom u naslovu *Plejofovsko pomodarstvo* (8. 4.). Olakšavajuće su okolnosti što su *play off* i *plejof* u članku pod navodnicima, što blagu prednost daje doigravanju i što mu naslov ima blago porugljiv ton, otežavajuće što porugljivost nije toliko uperena protiv samoga naziva plejof, koliko protiv same pojave.

Kad je već o košarci riječ, onda treba reći da ona širi još jedan anglizam: *time*

out, tajm-aut, a nalazimo ga i u drugim sportovima:

Karpov zatražio tajm-aut! (Več. list. 6. 9. 78. 27.)

Petrosjan „uzeo” i treći tajm-aut! (Vj. 21. 3. 80. 8.)

„Time-out” *Kasparova* (Vj. 8. 3. 83., naslov), a u članku: *...u toku susreta svaki sudionik može uzeti samo po jedan „time-out”*.

I sad se „time-out” širi dalje:

„Time-out” *za potrebe* (Vj. 30. 10. 81. 2.)

...u korist regionalnog organiziranja izvoza, koji traže do konačne odluke, barem tajm-aut do rujna. (Vj. 10. 4. 82. 1.)

A to se hrvatski jednostavno kaže *predah (odmor)*.

Razumijem ja dobro oprez. Znam da je strah od nacionalizma velik, ali kolonijalni mentalitet intelektualaca jedne nesvrstane zemlje nije malen grijeh.

Jož, još malo pa upaduh u politiku. No kad smo već na granici, odmah valja reći da ne pate svi novinari od kolonijalnoga mentaliteta. Samo neki, kako se to mudro politički kaže. A ja ću i dokazati da su samo neki. Jer ima i onih drugih.

Tako je Dimitrije Bjelica napisao izvještavajući iz Merana: „Svjetski prvak Anatolij Karpov uzeo je svoj prvi *predah* pred osmu partiju u kojoj ima bijele figure.” I zato je taj članak dobio naslov: *Prvi predah Karpova*.

R. Eržišniku dojadio je plej of kao i meni pa u Več. listu 27. ožujka prošle godine napisao rugalicu, počevši je ovako:

Play offffffff

– *Ti bokca – čudi se djed čitajući novine – kam god pogledam, stalno čitam o nekom plej ofu. Kaj pa je to? Jesu li Međimurci pobjegli svi u novinare, pa se zato piše – plej of, tukel ga je of, of mi je rekel, of me zafrkaval. Čuj ti „Riblja čorba” – pita unuka – daj mi to rastumači.*

– *Budući da je košarka izmišljena kad si ti bio u vojsci, dragi djedice, to se ne sjećaš dobro tih dana. Riječ je, dakle, o završnim utakmicama u košarci, a može i u drugim igrama...*

– *Može i u drugom? – pita djed samoga sebe, a oči mu zlobno svjetlucaju.*

Cijene su počele igrati završnicu već na početku godine, baš kao u pravoj košarci – koja će koju nadskakati.

To se razumije, već je počela završnica, a plej of će biti negdje na jesen...

A da su kolonijalni grešnici samo neki novinari, zapaženo je i u Vjesnikovoj kući jer to izričito kaže novinar Jovan Hovan: „...jedan naš kolega toliko se razbolio od stranih riječi da smo ga nazvali Džo-intelektualac”. (Vj. 24. 10. 82.)

U Vjesnikovoj je kući nađen dakle uspješan lijek protiv najezde anglizama: čim netko izusti nepotrebnim anglizam, a vi njemu *Džo-intelektualac!* Razumjet će.

Biblioteka

Čitam u Vjesniku od 31. siječnja ove godine kratku bilješku pod naslovom *Biblioteka, repetitor, spomenici*:

PREGRADA – (D. G.) – U svibnju u Pregradi će biti otvorena biblioteka i čitaonica...

Čitam i mislim: loše!

– Što tu može biti loše kad se otvara biblioteka. Kukamo da se ne čita mnogo, u Pregradi se otvara biblioteka, vjerojatno će se pretplatiti i na Jezik, a urednik Jezika kaže loše! Što je tu loše?

– Loše je što se otvara biblioteka, a ne knjižnica.

– Pa biblioteka bar nije anglizam.

– Nije, ali ako stanemo naše riječi potiskivati stranima, gdje ćemo stati. *Teke* su nestale iz dačkih torba, ali se sve više šire kao drugi dio složenica pa se bojim da će i u Pregradi jednoga dana mjesto goštionice niknuti vinoteka.

– Profesore, pretjerujete.

– Ne pretjerujem. Svaki put kad se vozim na fakultet vidim u Šubićevoj ulici kutjevačku slavonsku vinoteku. Nije to doduše gostionica, nego prodavaonica vina, vinara, vinarnica, ali dok stigne do Pregrade, proširit će značenje jer od vinoteke do gostionice kratak je put. A kad Pregradani mirno primaju biblioteku, što ne bi i vinoteku.

Stjepan Babić

22. VELJAČE 1483.

22. veljače o. g. navršilo se pet stoljeća otkako je tiskana prva hrvatska i ujedno prva južnoslavenska knjiga – „Misal po zakonu rimskoga dvora”. To je događaj neprocjenjiva značenja u našoj kulturnoj povijesti, pa je red da ga zabilježi i časopis Jezik.

Recimo odmah da je naš tiskarski prvi-jenac najljepša (tiskana) knjiga i da ga ljepotom sloga nije dostigla niti nadmašila više ni jedna glagoljska knjiga. Istom mu se Dragutin Parčić pokušao približiti svojim glagoljskim Misalom iz 1893. Prvotisk je izašao u svečanom (folio) formatu tiskan u dva stupca lijepom ustavnom uglatom glagoljicom, nalik na najljepše ustavno pismo u reprezentativnim glagoljskim rukopisima 14. i 15. st. Slog je dvobojan (crno-crven), upotrijebljene su dvije vrste slova, više tipova ligatura i kratica. Inicijali nisu otisnuti, već je za njih ostao prazan prostor, pa su samo u nekim primjercima naknadno ucrtani. Jedna je stranica ostala prazna da se na nju nalijepi drvorez s Raspećem (samo u tri sačuvana primjerka nalijepljeni su drvorezi). Utvrđeno je da je knjiga imala 220 listova i da je 220. list bio prazan. Dio naklade tiskan je na pergameni. Na koncu knjige je kolofon s da-

tumom svršetka tiskanja: *Let gospodnjih 1483, miseca pervara, dni 22. ti misali biše svršeni*. Iz kolofona saznajemo da je tiskanje završeno 22. veljače 1483. Ne saznajemo, međutim, ni tko je ni gdje knjigu tiskao. Po nepotpunosti podataka u kolofonu glagoljski prvotisk Misala nije iznimka među inkunabulama. Ništa nije neobično da se u početku (kroz čitavo 15. st.) liturgijske knjige izdaju s nepotpunim podacima u kolofonu, pa čak i bez kolofona. Spomenimo da ni u kolofonu glagoljske *Spovidi općene* iz 1496. nema podatka gdje je tiskana (grafičkom analizom nije bilo teško utvrditi da potječe iz glagoljske tiskare u Senju). Uostalom ni pisari svećanih glagoljskih liturgijskih knjiga ne ostavljaju uvijek o sebi podatke „za ukloniti se tašće slave”. Do danas nisu poznati ni materijalni podaci koji bi upućivali na mjesto gdje je Misal iz 1483. tiskan i na ljude koji su u njegovu priređivanju sudjelovali, pa u tom pravcu ostaju daljnja strpljiva istraživanja. Novijim strpljivim istraživanjem dokazala je npr. dr. Marija Pantelić da su Istrani, istarski glagoljaši pripremili knjigu za tisak (v. Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb, 1967, str. 5–108). Poredbenim istraživanjem grafije najstarijih tiskanih glagoljskih knjiga mr. Ivan Bakmaz pokazao je da prvotisk Misala iz 1483. i glagoljski Brevijar iz 1491. (jednako senjska i riječka izdanja) nisu djelo jedinstvene tiskare (v. Slovo, časopis Staroslavenskog zavoda, br. 31, Zagreb 1981, 103–132).

Sačuvani primjerci naše prve tiskane knjige veoma su rijetki, „rjedi od bijele vrane”, kako je 1820. zabilježio M. Bobrowski, prvi koji je opisao Misal. Stoviše – mnogo su rjedi od čuvene Gutenbergove Biblije. Od našega Misala sačuvalo se jedanaest nepotpunih primjeraka i nekoliko odlomaka, a od Gutenbergove Biblije preko četrdeset. Pohranjeni su u inozemnim knjižnicama (Beču, Lenjingradu, Vatikanu

i Washingtonu) i u zemlji (pet u Zagrebu i jedan u Bolu na Braču). Oni potječu iz Istre (tri, a iz Istre je bio i nestali ricmanjski primjerak), s otoka Krka (dva primjerka i dva odlomka), iz srednje Dalmacije (dva), po jedan iz okolice Zadra, Karlovca i Otočca (za washingtonski se ne zna odakle je).

Zna se da je jezik glagoljskih liturgijskih knjiga crkvenoslavenski kao i to da taj crkvenoslavenski jezik veoma rano počinju prožimati pučke, govorne jezične crte, i da su one osobito očite u rubrikama (uputama). Pučke jezične crte, dakle crte živog jezika, mogu se pratiti već u najstarijem hrvatskoglagoljskom Misalu (Illirico 4) iz prve četvrti 14. st., a u mladim liturgijskim tekstovima one su sve brojnije. Imu ih i u prvotisku Misala iz 1483. Temeljito ih je istražila dr. Marija Pantelić (n. dj., str. 48–74), a ovdje spominjemo samo ekaviziranje „jata” (beseda, svet, telo), zamjenu *u* sa *o* (modar || mudar, modrost || mudrost, tropi || trupi, suprog || suprug (stsl. *soprogō*), bodi || budi, bodite || budite, večero || večeru, Avgustino || Avgustinu) i upotrebu necrkvenoslavenskih riječi, gdje drugi glagoljski misali imaju crkveno slavenske (ja mj. az, žakan mj. đak, celov mj. celovanie, va višnjih mj. vispar). Crte živog jezika u prvotisku Misala podupiru, uz ostalo, zaključak da je tekst Misala iz 1483. pripremljen za tisak u Istri.

Obilježavanje tako važne obljetnice kao što je pola milenija od tiskanja prve hrvatske (i južnoslavenske) knjige trajat će čitavu 1983. godinu. Na dan 22. veljače, kada je datiran svršetak tiskanja, svi dnevnići, tjednici i javna glasila u Hrvatskoj do-

nijeli su priloge o Misalu. Toga dana predstavljen je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pretisak s transliteracijom (u posebnoj knjizi) raskošnog glagoljskog Bukvara tiskanoga 1527. u uglednoj mletačkoj tiskari A. Torresanija. Pretisak je izašao u 1670 numeriranih primjeraka od kojih je 150 otisnuto na rukom radenom papiru (označeni su brojevima od 21 do 170), a dvadeset je primjeraka otisnuto ručno (označeni brojevima od 1 do 20). Izdali su ga Grafički zavod Hrvatske i Školska knjiga sa suizdavačima Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom i Međunarodnim slavističkim centrom SR Hrvatske. Priredio ga je dr. Josip Bratulić uz pomoć dra Stjepana Damjanovića i mra Mladena Kuzmanovića i popratio latiničkom transliteracijom i pogovorom u kojemu je dao pregled hrvatskih početnica do narodnog preporoda. Istoga dana (22. veljače) u zagrebačkom Salonu knjiga priređena je izložba: „Od Prvotiska do Pretiska” (1971. sveučilišna naklada Liber izdala je veoma uspjeti pretisak Misala iz 1483). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu priprema u listopadu međunarodni znanstveni skup i izložbu o problematici tiskane knjige od prvotiska Misala do sredine 16. stoljeća, koji će se održati u Zagrebu, Senju, Rijeci i Roču.

U Sovjetskom Savezu, gdje se čuva najviše glagoljskih izdanja, obilježena je 500. obljetnica našega Misala u stručnim časopisima. U Moskvi se već nekoliko godina priprema Katalog tiskanih glagoljskih knjiga.

Anica Nazor